

Giriş

Dünya’da Fransız ihtilali sonrasında görünür olan Milliyetçilik ideolojisi içerisinde çeşitli milletleri barındıran Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yıkıcı etkilere sebep olmuş bu sebeple aydınlar ülkeyi korumak adına çeşitli fikir akımları geliştirmişlerdir (Zengin, 2019, 47-48). Toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığı korumak için ortaya çıkan Osmanlıcılık ve İslamcılık akımları yetersiz kalınca Türkiye’de çeşitli milliyetçilik akımları görünür olmaya başlamıştır (Kakışım, 2018, 221). Türkiye’de milliyetçilik ideolojisi, 20. yüzyılın başlarından itibaren çeşitli düşünce akımları ve siyasi gelişmeler çerçevesinde şekillenerek toplumun her katmanında etkisini göstermiştir. Anadolu milliyetçilik anlayışının ilk ortaya çıkışına bakıldığı zaman Cumhuriyetin kuruluş yıllarında görünürlük kazandığı göze çarpmaktadır. 1921 yılında yayınlanan Dergâh Dergisi Anadolu fikrin temellerini oluşturmuştur (Umur, 2016, 234). Ortaya çıktığı bu dönemde Anadoluçuluk fikrinin savunucuları Hilmi Ziya Ülken gibi isimler olmuştur. 1925 sonrasında sessizliğe bürünen Anadoluçuluk 1930 sonrasında yeniden görünürlük kazanmış bu sefer Remzi Oğuz Arık ve Nurettin Topçu Anadolu fikrin iki öncüsü olmuştur (Ünüvar, 2018, 57). Türkiye’deki milliyetçilik algısında Ziya Gökalp dönemi sonrasında ortaya çıkan Arık, Gökalp’in fikirlerinde katıldığı ve katılmadığı noktalara değinerek kendi görüşlerini aktarmıştır (Ünüvar, 2018, 65). Anadoluçular, Gökalp’in milliyetçiliğinin soyut temeller üzerinde olduğunu ancak kendilerinin Anadolu toprakları ile milliyetçiliklerini somut temeller üzerine inşa ettiğini söylemişlerdir (Bülbül, 2016, 76-77).

Arık’ın hayatı, özellikle Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşanan siyasi ve askeri çalkantılarla şekillenmiş; genç yaşta milliyetçilikle tanışarak bu ideolojiyi benimsemiş ve yaşamı boyunca bu fikirler doğrultusunda eserler vermiştir. Arık’ın milliyetçilik anlayışı, kendine özgü Anadoluçuluk düşüncesiyle zenginleşmiş, vatan toprağını sadece bir coğrafi varlık değil, kültürel ve tarihsel bir temel olarak görmüştür. Arık da dâhil olmak üzere tüm Anadoluçuların fikirlerinde köy ve köylünün yeri ayrıdır. Çünkü toprağın ve dolaylı olarak kültürün uzun süreli koruyucuları köylülerdir. Anadolu’nun özü, temeli köylüleri ve kasabalarıdır (Gül, 2006, 109). Değişen şartlarla beraber köylünün hak ettiği değer ve ilgiyi görmediği ancak onların memleketin bel kemiği olduğu düşünülmektedir. Okulların Anadolu’yu en iyi tanıyanların bulunduğu köylerde açılmasıyla Anadolu’da büyük değişimler olacağına inanmışlardır (Atabay, 2003, 518-519). Arık da bu düşünceden dolayı kurduğu siyasi partinin adını Türkiye Köylü Partisi koymuştur. Anadoluçular milliyetçilik fikirlerini vatan üzerine inşa ederken vatanın da insan, kültür ve tarihten oluştuğunu aktarmışlardır (Çetinsaya, 2005, 438). Gerek ülkenin mevcut durumu gerek söz

¹ Büşra Kara, Din Sosyolojisi Bilim Uzmanı, e-posta: busrakara543@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6172-2072>

konusu göçler gerek tanıştığı Gökalp, Yurdakul, Köprülü ve Adivar gibi isimler Arık'ın fikir olarak milliyetçiliği benimsemesi üzerinde etkili olmuştur. Arık milliyetçilik fikrini bu isimler üzerinden öğrendiği için başlangıçta onların fikirlerine yatkın olsa da zamanla kendi milliyetçilik fikrini oluşturmuştur.

Remzi Oğuz Arık; arkeoloji, siyaset, eğitim gibi çeşitli alanlarda varlık göstererek fikirlerini yaymaya çalışmış bir düşünürdür. Milliyetçi düşünürlerden olan Arık'ın milliyetçilik algısı kültür üzerinden temellendirilmiş Anadoluçuluk'tur. Bu çalışmada Remzi Oğuz Arık'ın hayatı, eserleri ve fikir dünyası ele alınarak Anadoluçuluk fikri bağlamında milliyetçilik anlayışının temelleri incelenecektir. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde Arık'ın fikir hayatının oluşmasını sağlayan hayat hikâyesinden ve eserlerinden bahsedilecek daha sonra ise milliyetçilik algısı Anadoluçuluk kavramı üzerinden ele alınacaktır. Çalışmada ele alınan probleme dönük nicel dokümantasyon tekniği kullanılarak konuyla ilgili erişim sağlanabilen basılı ve dijital literatür ile Arık'ın eserlerinden yararlanılmıştır.

1. Remzi Oğuz Arık'ın Sosyo-Biyografisi

Remzi Oğuz Arık, 15 Temmuz 1889 tarihinde Adana'nın Kozan ilçesinde altı çocuklu bir ailenin evladı olarak dünyaya gelmiştir. Arık'ın annesi Zekiye Hanım babası ise Mehmet Ferit Bey'dir. Farsak aşiretine mensup olan Arık'ın babası memur, annesi ise “Hoca” olarak tanımlanan şahsiyetlerdir (Çongur, 1984, 5). Arık ailesi ekonomik olarak iyi durumda bulunan eğitilmiş bir ailedir ancak Osmanlı'nın yaşadığı zor zamanlar herkes gibi onların da zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Okuma öğrendiğinde mahalledekilerin mektuplarını ücret karşılığında yazarak ailesine katkı da bulunmaya çalışmıştır (Ünüvar, 2018, 8-9). İlkokula mahalle mektebinde başlamış ancak annesiyle Selanik'e ablasının yanına gidince orada tamamlamıştır. İlkokulun ardından Yedigâr-ı Terakki Rüştîyesini de tamamlayarak Ticaret Lisesine kaydolmuş ancak bu dönemde ablasının hayatını kaybetmesi üzerine önce Adana'ya geri dönmüş buradan ise Arnavutluk İşkodra'daki ağabeyinin yanına gitmiştir. Abisinin kendisine karşı olan derin ilgisi ile eğitimine burada devam ederken Balkan Harbi'nin kaybedilmesinin ardından 1913'te İstanbul'a geçmiştir. Eğitimine devam etmek için ilk başta Mercan İdadisine kaydolsa da maddi yetersizlikler sebebiyle daha sonra ücretsiz olan İzmir Sultanisinde yatılı olarak eğitimini tamamlamıştır. 14 yaşında olduğu bu dönemlerde içerisine girdiği ortamlarla milliyetçilik fikrini öğrenmeye ve milliyetçi ideolojinin sembol isimleriyle tanışmaya başlamıştır. Lise eğitimini İzmir'de tamamladıktan sonra ailesinin yanına İstanbul'a geri gelmiş burada Muallim Mektebine kaydolmuştur. Bu dönemde ülkenin yaşadığı zor durumları görerek etkilenen 18 yaşındaki genç Arık, ülkesine faydalı olmak için Batum'a giden gemiye cephede savaşmak için gizlice binmiş ancak gemi hareket etmeden yakalanarak indirilmiştir (Bülbül, 2016, 81-82; Cansız, 2020, 93-98).

1919'da Halide Edib Adivar'ın ülkede yaşanan sorunları gündeme getirdiği Sultanahmet Meydanı'ndaki konuşmayı dinledikten sonra milli duyguları kabaran Arık, savaşa katılmak için başvuruda bulunmuş ancak talim esnasında yaralandığı

için savaşa katılamamıştır. Hastanede tedavisi devam ederken İstanbul işgal edildiği için işgalciler tarafından kötü bir durumda hastaneden çıkartılmıştır. Tedavisinin ardından Darülfünun Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne başlamış bu dönemde babasını kaybettiği için bir yandan da çeşitli işlerde çalışarak ailesinin geçimini sağlamaya çalışmıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra çeşitli yerlerde öğretmenlikler ve müdürlükler yapmıştır. Atatürk ve Yurdakul'un içerisinde bulunduğu bir heyet Arık'ın burada öğretmenlik yaptığı dönemde Adana'ya gelmiş ve Arık burada Atatürk ile tanışma fırsatı bulmuştur. İlk kitabı olan Adana Ticaret Rehberi'ni de Adana'da öğretmenlik yaptığı bu yıllarda yazmıştır (Cansız, 2020, 98-103). Adana'nın ardından yeniden İstanbul'a bu sefer öğretmen olarak dönmüştür. İstanbul'da bulunduğu dönemde devletin yaptığı sınavlarda başarılı olarak 1926 yılında eğitim almak üzere Fransa'ya gitme hakkı kazanmıştır (Ülken, 1954, 81). Fransa'da Sanat Tarihi, Arkeoloji ve Arapça eğitimi almasının yanında Batı'yla tanışma fırsatı yakalamıştır. Fransa'da bulunduğu bu dönemde ülkesi için çalışmaya devam etmiş bu esnada da Nurettin Topçu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Mümtaz Turhan gibi çok çeşitli isimlerle tanışmıştır. Topçu, burada Arık'ın fikirlerinden etkilenerek daha sonra Anadoluculuk fikrinin savunucularından olmuştur (Güngör, 2023, 128). 1930 yılında yurt dışına eğitim için gönderilen gençleri Paris'e toplayarak burada Türk Talebe Cemiyeti'ni kurmuştur (Bülbül, 2016, 82-83). Gerek orada eğitimine devam ettiği sürede gerek 1931'de ülkeye geri dönerken orada diğer çocukları da Anadolu için çabalamaya davet etmiştir. 1933 yılında ise Türkan Hanımla evlenen Arık iki erkek evlat sahibi olmuştur (Cansız, 2020, 98-103).

Arkeoloji ve sanat tarihi alanlarında yurt dışına gönderilen ilk isim olan Arık, ülkeye döndükten sonra çeşitli kazılarla bu alanlarda önemli ve ilk çalışmaları yaparak üniversitelerde bu alanların kürsülerini kurmuştur. Aynı zamanda arkeolojiyle ilgili yurt dışındaki konferanslarda Türkiye'yi temsil etmiştir. 1934'te Gazi Eğitim Enstitüsünde Sanat Tarihi öğretmenliği yapmıştır (Belen, 2016, 16). 1935 yılında Türk Tarih Kurumu üyesi olan Arık, 1939'da da Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde öğretim üyesi olarak çeşitli derslere girmiş ancak Milli Eğitim Bakanı ile yaşadığı sürtüşmeler sebebiyle 1942 yılında buradaki görevinden ayrılmıştır. 1944 senesinde Türkçülükle ilgili olan olaylarda kendisi gözaltına alınıp bırakılmıştır. 1945 yılında Ankara Etnografya müzesi müdürü 1949'da ise Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslam Sanatları Tarihi profesörü olmuştur. Akademik kariyerini bitirerek 1950 senesinde iktidar olan Demokrat Parti'nin Seyhan milletvekili olan Arık, milletvekilliği döneminde halka milliyetçiliği aşlamak için radyolarda "*Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz*" isimli konuşmalar yapmıştır. 1952 yılında anlaşmazlıklar sebebiyle Demokrat Parti'deki görevinden ayrılarak Türk kültürünün köklerinin köylerde bulunduğu ve korunduğu düşüncesinden hareketle Türkiye Köylü Partisi'ni kurmuştur. Seçim çalışmaları için gittiği Adana'dan Ankara'ya dönerken 3 Nisan 1954 tarihinde geçirdiği uçak kazası sonucunda 55 yaşında hayatını kaybetmiştir. Naaşı Cebeci Askeri mezarlığında bulunmaktadır. (Ülken, 1954, 81-82; Cansız, 2020, 103-105, 113-114; Bülbül, 2016, 83-84).

1.1. Remzi Oğuz Arık'ın Eserleri

Arık, 1944 yılında gözaltına alındığı dönem dışında milliyetçilik fikrinin filizlendiği günden vefat edene kadar ki süre boyunca daima bir şeyler üretmeye çalışmıştır. Hatta vefat ettiği sene Gurbet dergisinde bir yazı yazmak için anlaşılmış ancak daha sayı yayınlanmadan vefat etmiştir (Arık, 1954, 3-4). Bu sebeple Arık'ın kaleme aldığı yazı derginin başına eklenmiş sayı ona ithaf edilerek çıkartılmıştır (Çıkın, 2021, 31). İşkodra'dan abisinin yanından döndükten sonra tanıştığı Yurdakul gibi milliyetçi isimlerin de etkisiyle Turancılık fikrinden etkilenecek ilk yazılarını kaleme almaya başlamış ve 1918 yılında Türk Yurdu dergisinde “*Sancağım*” isimli bir manzume yazmıştır (Ünüvar, 2018, 10). Arık doğduğu zaman ailesi tarafından kendisine yalnızca Remzi adı verilmiş ancak kendisi İstanbul'da ilk yazılarını yazdığı zamanlarda Remzi Oğuz imzasını kullanmıştır (Çıkın, 2021, 24).

Arık'ın bibliyografyasını ilk hazırlayan Karamağaralı'dır. 1954 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde Karamağaralı, Arık'ın eserlerini vermeden bu çalışmada eksiklikler olduğunu eserlerin hepsini bu kadar kısa sürede toplamanın mümkün olmadığını belirterek 17 kitap ve 143 makaleden oluşan bir liste vermiştir (Karamağaralı, 1954, 83). Arık, 1930-1940 yıllarında fazlaca eser kaleme almış ancak bu eserler çoğunlukla tahsil aldığı alan da olan arkeoloji ile ilgili olmuştur. Ancak 1940 sonrasında ağırlıklı olarak fikri dünyasını aktaran yazılar kaleme almıştır. Millet, Dönüm, Çığır, Bizim Türkiye, Türk Sözü, İleri Yurt, Özleyiş gibi çeşitli dergilerde de yazılar yazmıştır. Köy Kadını (1943) ile İdeal ve İdeoloji (1947) kitapları buralarda yazdığı yazıların derlemesinden oluşan ve Arık hayatı boyunca yayımlanan kitaplardır. Arık'ın vefat ettiği zaman yayınlanmış olan kitapları ve pek çok makalesi mevcut olmakla beraber bazı yazıları vefatından sonra kitap haline getirilmiştir. Arık'ın akademik çalışmaları dışında kendi tarafından hazırlanan kitabı bulunmamaktadır. O daha çok dergilerde makaleler kaleme almış bu yazıları başkaları tarafından bir araya getirilerek kitap haline getirilmiştir (Tüfekçioğlu, 2006, 452). *Coğrafyadan Vatana* (1956); *Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz* (1958); *Gurbet-İnmeyen Bayrak* (1968); *Türk Gençliğine* (1968); *Milliyetçilik* (1974); *Meseleler* (1974); *Türk Sanatı ve Arkeoloji* (1975) gibi eserler Arık'ın dergilerde yayınlanan makalelerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulan kitaplardır (Bülbül, 2016, 83; Ünüvar, 2018, 34-37). Hayattayken yayımladığı son eseri *Truva Kılavuzu ile Türk Milliyetçiliğine Bakış*'tır (Ülken, 1954, 82).

Arık'ın çeşitli dergilerde yayınlanan çok fazla makalesi vardır ve bunların ağırlıklı kısmı eğitim de aldığı arkeolojiyle ilgilidir. Bu sebeple yalnızca bu bölümde ele alınacak milliyetçilik ve Anadoluçuluk fikriyle ilgili makalelerinin isimleri zikredilecektir. Konuyla ilgili olan makaleleri ise: *Coğrafyadan Vatana* (Millet 2. sayı, 1942), *İdeal ve İdeoloji* (Millet 12. sayı, 1943), *Bizim Gerçeklerimiz: Milletçilik* (Millet 12. sayı, 1943), *Bizim Gerçeklerimiz: Bizim Milliyetçiliğimiz* (Millet 13. sayı, 1943; Çığır 126. sayı, 1943), *Milliyetçiliğimizin Merhaleleri I-III* (Bizim Türkiye 9.-11. sayılar, 1948), *Türk Gençliğine* (Bizim Türkiye 25. sayı, 1948), *Bizim Türkiye* (Bizim Türkiye 1. sayı, 1950), *Türk Milliyetçiler Derneği* (Mefkûre 23. sayı, 1952) yazılarıdır (Karamağaralı, 1954, 83-87).

1.2. Remzi Oğuz Arık'a Dair Literatür

Remzi Oğuz Arık, Türkiye’de arkeoloji konusunda öncü isim olmasının yanında milliyetçilik ideolojisinin önemli temsilcilerindendir. Bu sebeple Arık ile yapılan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Arık ile ilgili olarak erişim sağlanabilen doğrudan Arık’ın adının geçtiği dört adet yüksek lisans tezi; Anadoluçuluk ile ilgili ise on yedi adet yüksek lisans ve doktora tezi mevcuttur. Söz konusu tezler felsefe, edebiyat, tarih, siyaset, sosyoloji gibi çeşitli alanlarda yazılmıştır. Literatürdeki tezler arasında Arık ve sahip olduğu Anadoluçuluk fikrini doğrudan ele alan tezler ise: Çıkın (2021) tarafından kaleme alınan “*Remzi Oğuz Arık’a Göre Jeo-Felsefe Olarak Anadoluçuluk – Coğrafyadan Vatana Adlı Eser Merkezli Bir İnceleme*”; Bülbül (2006) tarafından kaleme alınan “*Remzi Oğuz Arık and Cultural Nationalism in Türkiye*”; Ünüvar (2018) tarafından kaleme alınan “*Remzi Oğuz Arık’ta Bilim, Milliyetçilik ve Köy Tartışmaları*”; Korkmaz (2014) tarafından kaleme alınan “*Erken Cumhuriyet Döneminde Farklı Bir Milliyetçilik Anlayışı Olarak Anadoluçuluk: Tipoloji Ve Kuramlar Bağlamında Bir Değerlendirme*”; Genç (2016) tarafından kaleme alınan “*Milliyetçilik Türü Olarak Anadoluçuluğun Doğuşu*”; Gül (2006) tarafından kaleme alınan “*Nurettin Topçu’da Anadoluçuluk Düşüncesi*”dir. Çıkın, Remzi Oğuz Arık’ın Anadoluçuluk düşüncesini jeo-felsefe açısından inceleyerek Arık’ın “*Coğrafyadan Vatana*” adlı eseri üzerinden değerlendirmektedir. Tez; Anadoluçuluk akımının temel fikirlerini, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesiyle ilişkisini ve Remzi Oğuz Arık’ın bu düşünce üzerindeki etkisini ele almaktadır. Ayrıca, Remzi Oğuz Arık’ın hayatı, eserleri ve özellikle Nurettin Topçu gibi düşünürler üzerindeki etkisi de incelenmektedir (Çıkın, 2021). Bülbül, Remzi Oğuz Arık’ın Anadoluçuluk hareketine olan entelektüel ve siyasi katkılarına odaklanmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde Türk milliyetçiliği bağlamında kültürel milliyetçiliğin, özellikle Arık’ın temsil ettiği fikirlerin Türk ulusal kimliğinin şekillenmesinde nasıl önemli bir rol oynadığını ele almaktadır. Tezde Türkiye’deki kültürel milliyetçiliğin, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünden sonra Osmanlılık, İslamcılık ve Turancılık gibi ideolojilerin itibar kaybetmesi üzerine çeşitli dalgalar halinde geliştiği aktarılarak Arık’ın Türk ulusal kimliğine dayanan bakış açısının köklü ve geleneksel değerlere bağlılığı sayesinde 1930-1940 yıllarında milliyetçi hareketler sırasında önemli bir rol oynadığını belirtilmektedir (Bülbül, 2006). Ünüvar, Remzi Oğuz Arık’ın bilimsel faaliyetlerini, milliyetçilik anlayışını ve köy meselesine yaklaşımını incelemektedir. Üç ana bölümden oluşan tezin ilk bölümünde Arık’ın hayatı ve bilimsel çalışmaları ele alınmış, özellikle arkeoloji alanındaki katkıları vurgulanmıştır. İkinci bölümde Arık’ın milliyetçilik anlayışı detaylandırılmış ve Anadoluçuluk akımı içindeki yeri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Arık’ın Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında önem verilen köy meselesine dair düşüncelerine odaklanmıştır (Ünüvar, 2018). Korkmaz ise çalışmasında Cumhuriyet’in erken döneminde ortaya çıkan ve diğer milliyetçilik anlayışlarından farklı bir akım olan Anadoluçuluk’u tipoloji ve kuramlar bağlamında değerlendirmiştir. Çalışma, Anadoluçuluk’un nasıl bir milliyetçilik olduğunu araştırmakta ve bu akımın Cumhuriyet dönemi Türk milliyetçiliği içindeki yerini sorgulamaktadır.

Anadoluculuk; Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi akımlara eleştirel bir duruş sergileyerek, Anadolu'yu merkeze alan bir milliyetçilik anlayışını savunmaktadır. Tezin amacı, Anadolu'culuk'un milliyetçilik kuram ve tipolojileri açısından nerede durduğunu tespit etmektir (Korkmaz, 2014). Genç, **Anadoluculuk** adı verilen milliyetçilik türünün doğuşunu ve gelişimini incelemektedir. Çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde milliyetçilik düşüncesinin nasıl şekillendiğini ve özellikle **Anadoluculuk** fikrinin bu süreçte nasıl ortaya çıktığını ele almaktadır. Bu bağlamda, Anadolu'culuk fikrini Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi diğer milliyetçilik akımlarıyla karşılaştırarak, Anadolu milliyetçiliğinin kendine has bir ulus ve vatan anlayışı geliştirdiği ortaya koyulmuştur. Özellikle, 16. yüzyılda başlayan Osmanlı modernleşmesi ve Avrupa'da gelişen ulusçuluk akımlarının Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri analiz edilerek **Anadoluculuk**, diğer milliyetçilik akımlarının eksikliklerine tepki olarak doğmuş "anti-sentez" bir ideoloji olarak ele alınmaktadır (Genç, 2016). Gül ise diğerlerinden farklı olarak Anadolu'culuk fikrini Topçu üzerinden ele almıştır. Ancak bunu yaparken Anadolu'culuğun Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında güç kaybetmesi ve toprak kayıpları gibi sorunlara karşı geliştirilen Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi çözüm önerilerinin başarısız olmasından dolayı ortaya çıktığına değinerek bu akımın vatan eksenli bir milliyetçilik hareketi olarak ortaya çıktığını aktarmıştır. Tezde Anadolu'culuk düşüncesinin gelişimi detaylandırılarak, bu düşüncenin tarihi ve sosyolojik temelleri irdelenmektedir (Gül, 2006).

Tezlerin kaleme alınma tarihlerine bakıldığında zaman Arık'la ilgili olanların en eskisinin 2006 en yenisinin ise 2021 tarihlerinde yazıldığı ancak Anadolu'culuğun daha önceleri araştırma konusu yapılarak 1996 ve 2022 yıllarında araştırıldığı görülmektedir. Bunlar dışında Arıkla ilgili pek çok yazı kalemi alınmıştır ancak bunlar içerisinde en önemli olan Gurbet dergisinin Remzi Oğuz Arık'ın vefat ettiği 1954 yılında onun için anma amacıyla çıkarttığı sayıdır. Söz konusu sayı için Arık da bir yazı kaleme almış ancak dergi daha matbaadayken vefat etmiştir. Bu sebeple Arık'ın dergi için yazdığı "Gurbet" isimli yazı ön söz yapılarak Arık'ın öğrencisi, çalışma arkadaşı veya onu doğrudan tanıyanlar tarafından onun hakkında yazılan yazılar da eklenerek bir anma sayısına çevrilmiştir. Dergi Arık'la ilgili vefatından sonra yapılan ilk çalışma olması açısından önemlidir.

2. Arık'ın Fikir Hayatı

Yaşadığı ve şahit olduğu olaylar tüm insanlar gibi Arık'ın fikirlerinin de oluşmasında etkili olmuştur. Gerek Osmanlı'nın yaşadığı zor dönemler gerekse şahsi olarak tecrübe ettiği zorluklar onu milliyetçi ideolojiye yaklaştırmıştır. Yaşadığı bu tecrübeleri zikretmek Arık'ın fikir hayatını daha iyi anlamak açısından kıymetlidir. Remzi Oğuz Arık, 9 yaşındayken annesi ile beraber Selanik'teki ablasının yanına gitmiş ve fikir dünyasında milliyetçilik akımı da burada şekillenmeye başlamıştır (Cansız, 2020, 95). Ablasının vefatı sonrasında abisinin yanına Arnavutluk'a gittiğinde burada da İşkodra kuşatmasını görmüş ve asker olan abisi dolayısıyla olaylara

yakinen tanıklık etmiştir. Arık'ın çocukluk dönemi Osmanlı'nın hızla toprak kaybederek bir çözüm arandığı yıllardır. O dönemde şahit olduğu zorlu şartlar, Balkan Harbi, 1. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, İstanbul'un işgali gibi olaylar 18 yaşında olan kendisini etkileyerek fikir dünyasını şekillendirmiştir. Milliyetçilik algısının Anadoluculuk şekline gelmesinde özellikle Kurtuluş Savaşı etkili olmuştur (Bülbül, 2016, 82; Cansız, 2020, 96-97).

Ailesi tarafından kendisine sadece Remzi adı verilmişken kendisinin Oğuz adını almasında ve milliyetçi fikirlerinin şekillenmesinde, Milli şair olarak tanımlanan Mehmet Emin Yurdakul ile tanışmasının etkisi olduğu görülmektedir. İlk dönem kaleme aldığı yazılarında da Yurdakul ile Ziya Gökalp'in fikirlerinden esintiler bulunmaktadır. Sultanahmet Meydanı'ndaki 1919'da Halide Edib'in konuşmacı olduğu ülkede yaşanan karışıklarla ilgili yapılan en büyük mitinge katılmıştır (Cansız, 2020, 98). 14 yaşında Mehmet Emin Yurdakul, üniversite eğitimi esnasında ise Hamdullah Suphi ve Fuat Köprülü gibi milliyetçi isimlerle şahsen tanışması onun milliyetçi çizgiye kayması üzerinde etkili olmuştur (Bülbül, 2016, 82).

1926 yılında Fransa'ya eğitim için gitmesi fikir dünyasının netleştiği dönemdir (Çongur, 1984, 8). Arık eğitim için Fransa'ya gitmesinden önceki dönemde ilk Anadolucu grubun mensubu olan Mükrimin Halil Yinanç'ın konuşmalarını dinleyerek sahip olduğu Turan fikrine Anadolu'yu da eklemiş, Paris döneminde ise tamamen Anadolu merkezli bir milliyetçilik benimseyerek ülkeye geri dönmüştür (Bakırcıoğlu, 2000, 32; Ünüvar, 2023, 94-95). Eğitim için Fransa'ya gittiği dönemde tanıştığı Mümtaz Turhan, Arık'ı tanımlarken onun "*marazi derecede vatanperver*" olduğunu zikretmiştir (Belen, 2016, 15). Söz konusu dönemde sadece kendisi Anadolu için düşünmek ve çalışmakla kalmamış aynı zamanda oraya gönderilen diğer Türk çocuklarıyla sürekli iletişimde kalarak onların da sürekli Anadolu'yu düşünerek onun için mücadele etmelerini talep etmiştir (Ünüvar, 2018, 15). Bu taleplerinden Fransa'dan ayrılacağı zaman da vazgeçmemiş ve orada kalan gençlere ne yapmaları gerektiğini aktararak ülkesine dönmüştür (Cansız, 2020, 102-103). O da Gökalp gibi yurt dışına çıkıp Batı'yla tanıştığında ve ülkesine dışarıdan bakma şansı bulduğunda ülkesi için bir şeyler yapma ateşiyle kendisine çözüm aramıştır (Güngör - Şahin, 2022; Kara, 2023, 62-64). Onunla Fransa'da tanışan Nurettin Topçu, Arık'ın tam bir Anadolu hayranı olduğunu ve Anadolu'ya derin bir sevgi beslediğinin hem sözlerinden hem de bakışlarından anlaşıldığını aktarmıştır (Bakırcıoğlu, 2000, 232-235). Arık'ın vefatı üzerine kaleme alınan dergide Bekata, Arık'ın milli bayrak yarışında öncü olarak koştuğunu ve ulaştığı noktada şehit olunca bayrağı ardından gelen memleketin idealist evlatlarına bıraktığını zikretmiştir (Bekata, 1954, 9).

2.1. Yeni Bir Milliyetçilik: Anadoluculuk

Çok uzun süre önce ortaya çıkmış bir ideoloji olmasına rağmen tanımlanması güç olan milliyetçilik, Fransız İhtilali'nin ardından dünyada sosyalizm ideolojisiyle beraber hızla yayılmaya başlamıştır. 19.yüzyılda dünya genelinde olduğu gibi çok uluslu olan Osmanlı İmparatorluğunda da azınlıklar ayrılıkçı tutumlar geliştirmiş ve

Osmanlı; devletin birliğini muhafaza etmek adına Osmanlıcılık, İslamcılık ve Batıcılık fikirlerini ortaya atmıştır. Ancak bu fikirlerle istenilen başarı yakalanamadığı için 20.yüzyıl başlarında ortaya Türkçülük fikri çıkmıştır (Ünüvar, 2023, 76-83). 1930-1940'lı yıllara kadar Gökaltp öncülüğünde Türkçülük fikri Türkiye Cumhuriyeti'nin milliyetçilik algısı olmuştur. Ancak 1940 sonrasında yeni milliyetçilik arayışlarına girilmiş ve Anadoluçuluk fikri bu dönemde benimsenen yeni milliyetçilik ideolojisi olmuştur (Ünüvar, 2023, 92). Milliyetçiliğin çeşitli versiyonlarının olması gibi Anadoluçuluk fikrinin de çeşitli versiyonları bulunmaktadır. Osmanlı'nın yıkılış döneminde çözüm arama amacıyla ortaya çıkan Anadoluçuluk, farklı görüşlere sahip kişiler tarafından savunulmuş bu sebeple ortaya farklı Anadoluçuluk türleri çıkmıştır. İlk başta bir kültür hareketi olarak ortaya çıkan Anadoluçuluk, zaman içerisinde Mükrimin Halil Yinanç gibi Anadoluçu isimler tarafından siyasi bir hareket formuna sokulmuştur. Yinanç tarafından atılan bu adımla Anadoluçuluk ortaya çıktığı ilk tarihlerde kültürel ve siyasal olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Atabay, 2003, 515-516).

1. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Anadoluçuluk fikri ilk defa Hilmi Ziya Ülken, Mehmet Halit Bayrı ve Mükrimin Halil Yinanç tarafından savunulmuştur. 1925-1930 yılları arasında popülaritesini kaybeden Anadoluçuluk 1930 sonrasında bu sefer Remzi Oğuz Arık ve Nurettin Topçu önderliğinde görünürlük kazanmaya başlamıştır. Bu iki grup dışında İslam öncesindeki Anadolu topraklarının Batı medeniyetlerine kaynaklık ettiğini savunan Mavi Anadoluçular grubu da mevcuttur. Çeşitli Anadoluçulukların var olduğu tarihsel dönemler ise 1919-1925 *Anadolu Mecmuası* dergisi çevresindekiler, 1930-1940 sonrası Arık'ın içerisinde bulunduğu muhafazakâr-milliyetçi Anadoluçuluk, 1955-1960 ise daha seküler olan Mavi Anadoluçuluk şeklindedir (Ünüvar, 2023, 92-94).

Osmanlıcılık, İslamcılık, Turancılık, Türkçülük ve Beynelmillelcilik fikirlerinin sırayla görünür olduğu ancak yetersiz kaldığı noktada ortaya çıkan, yeni milliyetçilik anlayışı olarak tanımlanan Anadoluçuluk fikrinde temel olan Türkiye coğrafyasıdır. Anadoluçuluk fikrinde ekonomik, siyasi, kültürel tüm unsurların toprakla bağlantılı olduğu bu sebeple milliyetçilik anlayışının toprak üzerinden yapılmasının milli gelişmeyi sağlayacağı düşünülmektedir. *Anadoluçuluk; coğrafya, tarih, soy birliği ve kültür olarak dört temel üzerine inşa edilmiştir*. Coğrafya üzerine inşa edilmeyen bir milliyetçilik anlayışının uzun vadeli olması mümkün değildir. Bu sebeple Türkiye tarihi denilince 1071 Malazgirt Zaferi ile başlayan milli tarih esas alınmalıdır. Bundan öncesi sadece kavmi tarih olduğu için Türk milletinin şahsına ait değildir. Aslında tarih noktasında böyle bir ayrıma gitmelerinin nedeni de milliyetçiliğin coğrafyadan bağımsız düşünülmemesidir (Kaplan, 1947, 2-4). Anadoluçu milliyetçiliğin ilk grubunu oluşturan Ülken'in de içerisinde yer aldığı grup, *Anadolu Mecmuası*'nda Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türklerin burada yeni bir medeniyet kurduklarını iddia ederek fikirlerini bu çerçevede şekillendirmiş ve bununla ilgili yazılar kaleme almışlardır. Mecmuadaki yazılarda Anadolu'nun asrısaaet döneminin Selçuklular dönemi olduğu ve Anadolu tarihinin asıl başlangıcının 1071 Malazgirt Zaferi olduğu vurgulanmıştır (Ünüvar, 2023, 98-99). Selçuklularının bu kadar kıymetli kabul

edilmesinin sebebi onların İslam'ın kabulünden sonra kurulmuş ilk Türk devleti olmasıdır (Deren, 2003, 536).

Anadolu Türkleri tarih boyunca farklı milletlerle karşılaşmış olsalar da asıllarını korumayı her zaman başarmış bu sayede soy birlikleri korumuşlardır. Anadoluculuğun toprak dışındaki diğer temeli ise din, dil, mimari, sanat, adet gibi unsurları kapsayan kültürdür. Türkiye Türklerinin dillerinde ayrı bir fonetik, dinlerinde ise kendilerine has özellikler mevcuttur. Yeni Türk milliyetçiliği bu dört temel üzerine inşa edilmiş olsa da bunlarla sınırlı kalmayıp yeniliklere uyum sağlayarak büyümeye devam etmelidir. Ancak bunu yaparken doğrudan Batı'yı taklit etmeyip orada var olanları kendi hamurunda yoğurarak şahsiyet katmalıdır (Kaplan, 1947, 2-4). Topraklar üzerindeki yaşanmışlık sınırlarla belirlendiği için Anadoluculara göre ülkenin sınırları çok önemlidir. Sınırlarda yaşayan insanların milli varlığa olan bağlılıkları ve sadakatleri oranında ülkelerin bütünlüğünün kuvvetleneceği düşünülmektedir (Sarmat, 1943, 362-363). Anadolu topraklarının uzun süredir Türkler elinde olması, sınırlarda yaşayanların bağlılığı sayesinde korunan kültür birliğine dayandırılmaktadır. Onlara göre insanların gerçek anası üzerinde yaşadığı anavatanıdır (Gül, 2006, 106).

Anadoluculuk fikrini savunanlar komünizm karşıtı bir görüş sergilemişlerdir (Bülbül, 2016, 81). Arık da *Komünizmle Savaş* (1950), *Türkiye'de Komünizm* (1951), *Komünizm* (1955), *Türkiye'de ve Çukurova'da Komünizm* (1949) isimlerinde konuyla alakalı çeşitli yazılar kaleme almıştır. Anadolucular Turancı fikre özellikle Gökalp üzerinden eleştiriler getirerek onların savunduğu zaman ve mekândan bağımsız milliyetçilik fikrinin komünizmle ortak olduğu için kabul edilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Anadolucular fikirlerini Gökalp'in fikirleri üzerinden inşa etmiş kimi zaman onun fikirlerini eleştirerek kimi zaman ise onun fikirlerine katılarak ortaya bir sentez çıkartmışlardır. Gökalp'te eleştirdikleri temel nokta onun Turan algısı olmuştur. Turan'ın sınırsızlığı ve soyutluğu onlar için sorun olarak algılanmış ve kendi milliyetçilik fikirlerini somut olan vatan üzerinden inşa etmelerine yol açmıştır. Turan görüşüne karşı takınılan bu tavır Anadolucu milliyetçiliğin doğuşunun temel nedeni sayılmaktadır. Turancıların kendilerini ırkçı olarak tanımlamalarını da kabul etmeyerek kendilerinin savunduğu şeyin topraktaki kültürden meydana gelen yeni bir millet fikri olduğunu ve kana dayanmadığını aktarmışlardır (Ünüvar, 2023, 95-101; Kaplan, 1947, 3). Aynı zamanda Arık, Anadolucuları rejyonalist (mahalli hemşerilik güden insan) olarak tanımlayanların ya bilgisiz olduğunu ya da bilinçli olarak kendilerine saldırmaya çalıştığını ifade etmiştir. Çünkü Anadolucu fikir her zaman devletle paralel şekilde aynı amaca ilerlemiştir. Anadolucular, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devletin politikalarına aykırı veya karşıt tutum geliştirmemiş her zaman Türkiye'nin geleceği için çalışmış, söz konusu toprakları bazen Anadolu bazen de Türkiye olarak tanımlamışlardır (Arık, 1942, 256).

Anadoluculara göre vatan her şeyiyle bütün olarak kabul edilmeli ve sevilmeli, yalnızca iyilik ve güzelliklere odaklanılmamalıdır. Anadolu'nun sorunlarını ortadan

kaldırmanın temel şartı onu her şeyiyle sevmektir (Atabay, 2003, 528). Eğer bu toprakların bir yerinde bir iyilik varsa geliştirilmeli bir maraz varsa çözüme kavuşturulmalıdır. Çünkü ülkenin zayıf ve kötü yönlerini görüp kabul etmeyenlerin yurdu iyi bir istikamette geliştirme imkânı yoktur (Göktürk, 1942, 164). Arık bu durumu insanların doğdukları topraklarla bütünleştiğini bu sebeple Anadolu’da doğanların da Anadolu ile bütünleşmesinin zorunlu olduğu şeklinde aktarmıştır. Diğer Anadolucular gibi ona göre de tarihi seyirde vatan topraklarında yaşanan olaylar çerçevesinde gelecek inşa edilmelidir. Çünkü insanlar, geçmişten gördükleri ile iyiyi-kötüyü, faydalıyı-zararlıyı, doğruyu-yanlışı algılamaktadır. Bu sebeple tarih birliği insanlar arasındaki kader birliğini de oluşturmaktadır (Arık, 1942, 34-35). Bununla beraber Anadolucular, Anadolu’nun güncel sıkıntılarıyla ilgilenmeyi ancak geçmişteki sorunları bir kenara bırakmak gerektiğini savunmaktadır (Atabay, 2003, 517).

2.2. Arık’a Göre Anadoluculuk

Remzi Oğuz, milliyetçilik fikrini ele alırken dinle beraber kültür temelli bir milliyetçilik benimsemiş böylece hem resmi hem de Türk-İslam milliyetçiliğinin birleşmesinden meydana gelen bir milliyetçilik algısı oluşturmuştur (Ünüvar, 2023, 101-102). Arık, milleti tanımlarken soya yer vermekle beraber önemli olanın aynı kültürle bir arada yaşamak ve ilerlemek olduğunu savunmaktadır. Kültüre önemli bir yer veren Arık, kültür sayesinde nesiller arasında aktarımın sağlandığını bu sebeple kültürün parçası olan tarihi de önemsemek gerektiğini söylemektedir (Tüfekçioğlu, 2006, 454). Arık, insanların anne-babalarını seçemediği gibi milletlerini de seçemediğini bu sebeple milletinden, soyundan dolayı insanları dışlanmanın mantıksız olduğunu savunarak önemli olanın Türk doğmak değil Türk olmak olduğunu vurgulamıştır (Çınar, 2013, 168-169). Arık, milliyetçilik görüşünü ahlak üzerine inşa ederek ahlakını yitiren toplumların bozulmaya başlayacaklarını iddia etmiştir. Ona göre ahlakı korumak da irade-hürriyet, kanun ve din ile mümkündür. Fikirlerini ifade ettiği dönemde din ve kanunun etkisini yitirdiğini vurgulayan Arık da Gökalp gibi toplumda dinin yerini ele alış şekliyle Durkheim’a benzemektedir. Arık, Durkheim’ı benimsediğini kendisi ifade etmese de Fransa’ya eğitim için gittiği dönemde onun fikirleri ve fikirlerinin toplumdaki yansımalarıyla karşılaşmıştır. Arık da Durkheim gibi toplumun düzenini sağlamak amacıyla çözümler aramış ve çözüm olarak milliyetçilik ideolojisinde karar kılmıştır (Ünüvar, 2023, 106-109).

Remzi Oğuz, milliyetçilik fikrinin oluşmasında Gökalp’ten etkilenmiş ve onunla aynı fikirleri de savunmuştur. Ancak ondan ayrıldığı bazı noktalar da vardır. Milliyetçiliği ifade ettikleri kelimeler, ilk milliyetçi kabul ettikleri isimler gibi noktalar Arık’ın Gökalp’ten ayrıldığı noktalardır. Milliyetçiliği temelde üç ana kısımda ele alan Arık, “birinci merhale”nin 1908 meşruiyetine kadar olan dönem, “ikinci merhale”nin 1908’den başlayıp Anadolu Kurtuluş Savaşlarına kadar süren dönem, “üçüncü merhale”nin ise İstiklal Savaşları ile başlayan dönem olduğunu aktarmaktadır. İkinci merhale döneminde olan Balkan harbinin Türklerin gözünü

açtığını düşünen Arık, milliyetçiliği de bu yıllara dayandırarak Türk milliyetçiliğinin harple beraber güçlendiğini ve ilk temsilcilerin Gökaltp önderliğindeki Türkçüler olduğunu ifade etmektedir. Türkçülük olarak ortaya çıkan bu milliyetçilik algısı Arık'a göre tüm Türkleri içine alan, savunma mekanizması olarak görülen, kitaplara bağlı, hayali unsurlar barındıran ve en önemlisi Osmanlıcılık ile İslamcılık gibi Anadolu dışındaki yerlere ağırlık veren bir milliyetçiliktir. Üçüncü merhale olarak adlandırılan dönem Arık'ın kendi milliyetçiliğini şekillendirdiği dönemdir. Arık'a göre bu dönemdeki savaşların her ne kadar yıkıcı sonuçları olsa da aynı zamanda gençlere Türk milliyetçiliğinin var olması için en temel adımın Anadolu'yu korumak olduğunu gösterdiği için kıymetlidir (Bakırcıoğlu, 2000, 45-48). Arık, Anadoluculuk fikrinden önce Osmanlı'da var olan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının Anadolu'dan çok ora dışındaki topraklarla ilgilendikleri için başarısız olmalarının yanında Osmanlı'nın yıkılmasında da etkili olduğunu aktarmıştır (Deren, 2003, 536). Turancılık fikrine karşı tepkili olmalarının nedenlerinden birisi de Turancıların Anadolu toprakları dışında yaşayan Türkler için de savaşmak gerektiğini savunmasıdır (Çınar, 2013, 50). Arık, Turan fikrine karşı çıkarak yalnızca Anadolu toprakları için savaşmayı savunmuştur (Atabay, 2003, 531).

Arık'a göre ideali ve ideolojisi olmayan insanlar yıkılmaya mahkûmdur ve insanlar için en faydalı ideoloji ise milliyetçiliktir (Arık, 1947, 20). Arık'ın kendi kaleme aldığı metinleri üzerinden milliyetçilik algısına bakılacak olursa; *Milletçilik* (1943-Millet 12.sayı), *Bizim Milletçiliğimiz* (1943-Millet 13.sayı), *Coğrafyadan Vatana* (1942-Millet 2.sayı), *Milliyetçilik Hakkında* (1948-Türkedoğru 31.sayı), *Türkiye'nin Yükseltilmesi* (1946-Doğu 39-40.sayı) makaleleri Arık'ın milliyetçiliğe dair fikirlerine yer verdiği yazılarıdır. *Coğrafyadan Vatana* isimli yazısında Arık, vatanların kurulmasındaki motivasyonlar farklı olsa da üzerinde yaşanan toprakların vatan olabilmesi için insanların; din, dil, ahlak, aile, ekonomi gibi unsurlar oluşturarak bunlar üzerinde ortak bir amaçta birleşmesi gerektiğini vurgulamıştır. İnsanlar bunu başardığı zaman vatanın doğuşu ile birlikte millet ve milliyetçilik mefhumu da ortaya çıkmış olacaktır. Arık, insanların hangi kavimden olacağının ihtimallerle dolu bir kader olduğunu ancak doğduktan sonra içine doğulan kavmin algılarına göre şekil alarak insanların o kavmin ayrılmaz bir parçası olduğunu aktarmıştır (Arık, 1942, 33-34). Anadolu topraklarının çeşitli kavimlerin yönetiminde kaldığı dönemlerde yalnızca toprak olduğunu ancak Türklerin kontrolü altına girdikten sonra vatan olduğunu söylemiştir. Arık'a göre coğrafyayı vatan haline getirmek bir annenin vücudunda çocuğunu büyütüp onu doğururken hem ölüp hem de dirilmesine benzemektedir. Türkler Anadolu coğrafyasını kâh ölüp kâh dirilerek vatan haline getirmeyi başarmıştır. Türkler çektikleri bu zorluklar sebebiyle Anadolu topraklarında millet olmuşlardır ve bu toprakları bırakmamaktadır (Arık, 1942, 36). Vatan ve ulusun meydana gelmesinde coğrafyanın önemine değinen Anadolucular, ulusları meydana getiren özün yerleşik hayatla beraber ortaya çıktığına inandıklarından dolayı onlar için toprak önemlidir. Birliği coğrafya; din, kültür, dil gibi unsurlar ise ulusu oluşturmaktadır. Kutsal kabul edilen coğrafya aynı zamanda ulusal gelişimin de

temelidir (Atabay, 2003, 527-528). Onlara göre ortak kültür ve ortak vatan kavramları olmadıktan sonra bir toplumun, millet olması mümkün değildir (Deren, 2003, 533).

Konuyla ilgili yazılardan ikinci kaleme aldığı *Milletçilik* yazısında Arık, dünyadaki en güçlü ideolojinin milletçilik olduğunu çünkü milletçiliğin kaybolan dinlerin yerini aldığını aktarmaktadır. Ahlakla, fethederek köklenme amacı taşıyan milletçilik Arık'a göre dini esintiler taşımaktadır. Milletçilik sayesinde ülkeler hem fiziki hem de ekonomik anlamda büyüme sağlamaktadır. Bu açıdan da milletçilik anlayışı toplumları dünya üzerinde güçlü, görünür ve önemli kılmaktadır (Arık, 1943, 382-383). Arık'ın milliyetçilik düşüncesi statik (kendi tabiri ile istatistik) ve dinamik olmak üzere iki ana kısımdan oluşmaktadır. Statik unsurlar; toprak, dil, tarih ve soy gibi toplumlar içerisindeki dengeyi ve milletçiliğin devamını sağlayan unsurlardır. Dinamik unsurlar ise Türk milliyetçiliğinin gelişimini sağlayacak, milletçilerin mefkûrelerinden oluşan bütün unsurlardır. Dil, iktisat, görüş ve tarih birliği dinamik unsurlardandır. Milletçiler statik unsurların verdiği güçlerle dinamik unsurları gerçekleştirmek için hareket etmektedir. Söz konusu unsurlar milletlerin kendi özelliklerinden oluştuğu için toplumdan topluma farklılık göstermekte ve milletçiliğe karşı olan devletler de milletçiliğin daha çok güçlenmesine yol açarak kendi sonlarını getirmektedir (Arık, 1943, 384).

Üçüncü yazısı olan *Bizim Milletçiliğimiz*'de Arık, Osmanlı'nın yaşadığı zorlu dönemlerde önce Osmanlıcılık sonra İslamcılığın yetersiz kaldığı ve bunların ardından milletçilik fikrinin ortaya çıktığını vurgulamıştır. Ona göre ülkesi için canını verenlerin de amacı milletçilikle aynıdır ve Anadolu topraklarını sonsuza kadar Türk anavatanı olmasını sağlamaktır. Türk milletçiliği içerisinde his, kan ve toprak birliği barındıran realist bir bakış açısıyla gerçeklik bulmuştur. Tüm milletçiler, milletlerini en ileri götürmek için mücadele içerisinde. Türk milletçilerinin diğer milletçilerden farkının kendi milletlerini en yüce ve en sevgili görürken başkalarının milletlerine de kötülük etmemeleri, onların topraklarına göz koymayıp kendi topraklarını da korumaları olduğunu vurgulayan Arık, Türk milletçilerinin nefret yüzlerinin sadece milletlerine düşmanlık ederek onu aşağı çekmeye çalışanlara olduğunu aktarmıştır (Arık, 1943, 29-32).

Arık konuyla ilgili dördüncü yazısı olan *Türkiye'nin Yükseltilmesi*'nde ülkenin yükselmesinin örnek insan kitleleriyle mümkün olacağını aktarmakta ve buradaki "kitle" ifadesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Örnek insan olacak kişinin Türkiye'ye layık Türk çocukları olması gerektiğini söylemektedir. Kişinin Türkiye'ye layık olabilmesi kendi milletine hizmet için yaptığı işte en iyisi olmak ve fikrine hizmet için eserler vermesi gerekmektedir. Arık, Türkiye'nin yükselmesini sağlayacak örnek insan ve onun özelliklerinden bahsettikten sonra diğer yazılarında da olduğu gibi milletçilik meselesine dönmektedir. Milletçilik fikrini gerçekleştirmek için teknik, para, bilgi ve tarımın etkili olduğunu ancak bunların hepsinin insanlara bağlı olduğunu bu sebeple önemli olanın örnek insan kitlelerini oluşturmak olduğunu aktarmaktadır. Ona göre önü kesilerek yükselmekten mahrum bırakılan milletlerin insan meselesini çözmek şartıyla birinci sınıf milletler haline gelmeleri mümkündür.

İnsanların çoğalarak kitle haline gelmesi meselesi dışarıdan yapılacak bir iş değildir örnek insanlar toprak, sağlık ve kültür birliğini sağlayarak düzgün bir program geliştirdikleri takdirde kendi içlerinde insanlarını çoğaltabileceklerdir. Memleketin tüm unsurları ile insan sermayesini koruyarak ilerlemesini sağlamak dava adamlarının en önemli görevidir. Bu sebeple örnek insanlar, insan emeğini saygın bir yere getirip her yerde kullanarak ahlaklı yeni yükselme programını bunun üstüne inşa etmelidir. Arık'a göre pek çok insan tarafından sevgi, hasret ve can verilerek sonraki nesillere bırakılan vatani, kendini yetiştirerek birinci millet seviyesine getirmek dava insanlarının en temel amacı olmalıdır. Arık birinci millet olmak için çeşitli zorluklar olduğunu ama Türkiye insanının, kendinden öncekiler bu zorluklarla mücadele ettiği için şanslı olduğunu ifade etmiştir (Arık, 1946, 6-8).

Arık konuyla ilgili ele alınan son yazısı *Milliyetçilik Hakkında* da ise milliyetçiliği, kendi milletini örnek bir millet haline getirebilmek için elinden gelen tüm çabayla milletini yükseltmeye çalışma şeklinde tanımlayarak yazısına başlamıştır. Arık'a göre bunu sağlamanın ilk şartı da milletini sevmektir. Milletini sevmek işi sadece kişiyle ilgili olmayan zor bir iş olduğu için nesiller boyunca devam ettirilmelidir. Milletini sevip ona hizmet ederek yükseltebilme işi çeşitli kısımlardan meydana gelmektedir. İlk kısım milleti sevmenin nasıl yapılacağını anlamak ve anlatmaktır. Millet denilen mefhum her ne kadar soyut olsa da vatan topraklarının olduğu coğrafya somuttur. Bu sebeple milletini sevmek işi coğrafyayı sevmekle, coğrafyayı sevmek ise tarihini bilmekle başlamaktadır. İkinci temel unsur dildir. Gençlere dilin incelikleri ve ne şartlarda muhafaza edilerek günümüze kadar aktarıldığı öğretilmelidir. Sonraki aşama dinini sevmektir. Gençlere söz konusu toprakların Müslüman dedeleri sayesinde fethedilerek yıllarca Müslüman kaldığı aktarılmalıdır. Daha sonra sanat aşamasına geçilerek dünyaya yayılan incelikli ve yaratıcı Türk sanatı tanıtılmalıdır (Arık, 1948, 3-5). Dünyada milletlerin çok olması gibi milliyetçiliklerin de çok olduğunu söyleyen Arık, kendilerinin Türk milliyetçiliğine sahip olduğunu ve sevgi temelli hareket edildiği sürece milliyetçiliğin zararlı olmadığını aktarmaktadır. Şu anki Türk vatanının öncekine göre küçük olsa da büyük imparatorluğun da bu anavatanla kurulduğunu söyleyerek doğru ilerlendiği ve çocukların söz edilen noktalarda bilinçlendirildiği takdirde büyümenin kaçınılmaz olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur (Arık, 1948, 12). Arık'ın yazılarını tarihi seyir içerisinde değerlendirdiğimiz zaman önce bir coğrafyanın ne şartlarda vatan olacağını ve vatan olduktan sonra neden bu kadar kıymetli olduğunu aktararak aslında milliyetçilik algısını Anadolu üzerinden temellendirmesinin nedenlerini ortaya koymaktadır. Sonrasında ise milliyetçiliğin ne için gerekli olduğunu ve hangi unsurlarla milliyetçiliğin sağlanacağını aktararak o da diğer milliyetçiler gibi Türk milletinin yükselmesini hedeflemiştir.

3. Arık'ın Milliyetçiliğinde Din

Arık; 1939-1942'de Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde, 1949'da ise Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde dinler tarihi ve İslam sanatları tarihi gibi çeşitli dersler vermiş bununla beraber çeşitli dergilerde de konuyla ilgili fikirlerini kaleme

almıştır. Şahsi hayatında dinin yerine bakıldığı zaman din hakkında bilgisi olmasına ve bilgilerini çocuklarına da aktarmasına rağmen bu yönüyle öne çıkmadığı, insanlara dini konuları dikte etmediği görülmektedir (Tüfekçioğlu, 2006, 455-456). Arık'ın genel olarak din ve özel olarak İslam'a bakışında üç ana nokta üzerinden ilerlediği görülmektedir. Bunlar; dinlerin özel iddiaları, İslam'ın bireye etkisi ve İslam'ın Türklere etkisidir. Dinlerin insanların var olduğu andan itibaren onların yaşamlarına anlam kattığını ve bir anlamda sorunlarıyla baş etmelerini sağladığını vurgulayan Arık, dinler sayesinde insanların bir araya gelerek topluluklar oluşturduklarını vurgulamıştır. Arık için dini ele almasındaki asıl nokta da burada başlamaktadır. Çünkü ona göre insanları bir araya getirerek topluluklar oluşturan din, kültürleri ve medeniyetleri meydana getirerek toplumların da devamlılığını sağlamıştır. Arık'ın İslam'ı ele alırken üzerinde durduğu ikinci nokta ise dinin bireye etkisidir. Ona göre dinler, koydukları kurallarla insanların hem maddi hem de manevi hayatlarını şekillendirmektedir. Arık'a göre “en mütekâmil din” olan İslam ve “bahtiyar idealist” olan Hz. Muhammed insanlara ahlak, adalet, hürriyet ve eşitlik olmak üzere dört kıymet getirmiştir. İslam'ı ele alırken Arık'ın üzerinde durduğu son nokta ise İslam'ın Türkler üzerindeki etkileridir. Arık'a göre dinler toplumları yüceltmek veya yıkmak için tek başına yeterli değildir ancak İslam Türklerin yerleşik hayata geçmesine yol açtığı için onların tarihleri ve kültürleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Dinlerini korumak için başka devletlerle savaşan Türkler hem büyümüş hem de dinleriyle beraber kültürlerini de muhafaza edebilmiştir. Bu sebeple İslamiyet, Türklerin Anadolu topraklarında kök salmalarını sağlayarak onları korumuştur (Bakırcıoğlu, 2000, 86-90).

Arık'a göre Türklerin kültürünün önemli bir kısmını meydana getiren İslam, aynı zamanda Türk birliğini de sağlamaktadır. Dinin devletler üzerinde geriletici ve yıkıcı etkisi olduğunu savunanların aksine Arık, din sayesinde Selçuklu devletinin ardından büyük Osmanlı İmparatorluğunun kurulduğunu aktarmıştır. Ona göre Türkler, İslam'la beraber daha önce benimsedikleri çeşitli inançların aksine asıl büyümeyi yakalayabilmiştir. Arık, Türklerin savaşlarındaki başarısının da Müslüman olmalarına dayandığını savunmaktadır (Tüfekçioğlu, 2006, 455). Diğer Anadolucular gibi o da Anadolu topraklarının çok uzun süredir İslam'a ev sahipliği yapmasından dolayı Anadolu tarihinin aynı zamanda Müslüman Anadolu tarihi olduğunu vurgulamıştır. Anadolucu milliyetçilere göre Anadolu toprağı üzerinde yaşayanlara maddi gücü verirken manevi güç İslam dininden gelmiştir (Atabay, 2003, 515-517). Dinler, resim ve mimari alanında üretilen eserleri de şekillendirerek çeşitliliği sağlamaktadır. Türklerin dini İslam olduğu için Türklerin sanat eserleri de İslam ile güçlenmiştir. Arık'a göre İslam'ın Türkler üzerindeki bu etkileri sayesinde ortaya çıkan insan figürü bütün milletlerin erişmek istediği medeni insandır (Bakırcıoğlu, 2000, 90-91). Bunlarla beraber Arık, fikir ve his birliği sağladığını düşündüğü dine önem vermiş ancak mevcut zamanda dinin yetersiz olduğunu bu sebeple artık yerini ideolojilere bırakması gerektiğini düşünmüştür. Ona göre dinin yerini almaya en uygun ideoloji ise milliyetçiliktir. (Arık, 1943, 382).

Sonuç

Remzi Oğuz Arık, Türk milliyetçiliği ve Anadoluculuk fikirlerinin gelişiminde önemli bir yere sahip olan hem entelektüel hem de siyasi bir figür olarak öne çıkmaktadır. Onun hayatı, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında şekillenerek toplumsal ve siyasal olaylar ile doğrudan etkileşim içinde olmuştur. Bu etkileşimler, Arık'ın milliyetçilik anlayışının temelini oluşturmuş ve kendine özgü bir Anadoluculuk fikri geliştirmesine yol açmıştır. Arık'ın düşüncelerinde vatanı yalnızca bir coğrafi alan olarak değil, tarihsel, kültürel ve sosyal bağlarla anlam kazanan bir bütünlük olarak ele almıştır. Ona göre, milliyetçilik ideolojisinin özü Anadolu'nun tarihi, kültürü ve coğrafyası ile iç içe geçmiş olmalıdır. Arık'ın milliyetçiliği, göçebe bir Türkçülükten ziyade, Anadolu'nun topraklarına bağlı, bu topraklar üzerinde yaşamış medeniyetlerin kültürel mirasına değer veren ve bu mirası günümüzün ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlayan bir anlayışı temsil etmektedir. Anadoluculuk, Türkiye'nin geleceğini inşa ederken Batı'yı sadece bir model olarak taklit etmek yerine, Batı'nın bilimsel ve teknolojik birikimlerini Anadolu'nun kültürel ve tarihsel yapısıyla harmanlayarak özgün bir milli kalkınma modeli geliştirme amacı taşımaktadır. Arık, bu bağlamda yerel değerlere sıkı sıkıya bağlı, aynı zamanda yenilikçi bir bakış açısına sahip olmayı savunmuştur. Onun düşüncelerinin temel unsurlarından biri, milliyetçiliğin yalnızca bir soy veya ırk birliği üzerinden tanımlanmaması gerektiğidir. Arık'a göre, milliyetçilik bir milletin tarihsel gelişimi, kültürel birikimi ve coğrafi koşulları ile şekillenmektedir. Bu nedenle, milliyetçiliğin temel dayanağı Anadolu'nun coğrafyası ve bu coğrafyada şekillenen kültürel dokudur. Bu bakış açısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından Türk milletinin yeniden inşa sürecinde daha yerli ve milli bir anlayışa ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır.

Arık'ın milliyetçilik fikrini Anadoluculuk üzerinden temellendirmesinde arkeolog olmasının da etkileri bulunmaktadır. Arık toprakla çok hemhal olduğu yaptığı kazılar sayesinde orada daha önce yaşayan toplulukları ve onların kültürlerini öğrendiği için toprağın toplumların kültürleri üzerindeki etkisine yakinen şahit olmuştur. Bu sebeple kendi kültür temelli milliyetçilik algısını da toprak üzerinden aktarmıştır. Arık'ın hayatı boyunca yaptığı akademik ve entelektüel çalışmalar, arkeoloji ve sanat tarihi gibi alanlarla da ilişkilidir. Anadolu'nun zengin tarihsel mirasını korumak ve bu mirası Türk kimliğinin önemli bir unsuru olarak görmek, onun milliyetçilik anlayışının bir parçasıdır. Arkeoloji çalışmaları, Arık'ın sadece bir fikir adamı değil, aynı zamanda Anadolu'nun kültürel değerlerini somut olarak ortaya koyan bir araştırmacı olduğunu göstermektedir. Onun kazıları ve sanat tarihi alanındaki çalışmaları, Türk milletinin köklerinin bu topraklarda ne kadar derinlere uzandığını kanıtlama çabasının bir parçasıdır. Siyasi olarak da Arık, Türk milliyetçiliğini sadece entelektüel bir çerçeve içinde bırakmayıp bunu halkla buluşturma yolunda aktif çabalar sarf etmiştir. Özellikle Demokrat Parti'deki kısa siyasi kariyeri ve Türkiye Köylü Partisi'ni kurması, onun milliyetçilik fikrini topluma yayma çabasının bir parçası olarak görülmelidir. Arık'ın, halkın milli bilinçle eğitilmesi gerektiğine olan

inancı, onu siyasi arenada da etkin bir figür haline getirmiştir. Halkın kalkınması, köylünün refahı ve milli değerlerin toplumsal hayata entegre edilmesi, onun siyasi vizyonunun temel taşlarını oluşturmaktadır.

Remzi Oğuz Arık'ın milliyetçiliği, her ne kadar Ziya Gökalp ve Mehmet Emin Yurdakul gibi isimlerden etkilenmiş olsa da bu fikri daha yerli ve somut bir temele oturtma çabası onun Anadoluçuluk anlayışını doğurmuştur. Arık, Türkiye'nin geleceğinin Anadolu topraklarına bağlı olduğunu ve bu toprakların kültürel, tarihsel ve coğrafi değerlerinin Türk milletinin karakterini belirleyen unsurlar olduğunu savunmuştur. Bu anlayış, Türk milliyetçiliğinin soyut bir ideoloji olmaktan çıkıp, somut bir milli kalkınma modeline dönüşmesine katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak, Remzi Oğuz Arık'ın hayatı ve fikirleri, Türkiye'nin milliyetçilik tarihindeki önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Anadoluçuluk fikriyle, milliyetçiliği coğrafya ve kültür temelli bir yapıya oturtarak, milli kalkınma ve toplumsal birlik için yeni bir yol haritası sunmuştur. Arık'ın eserleri ve düşünceleri, bugün dahi Türk milliyetçiliği ve kültürel kimlik tartışmalarında önemini korumakta ve Anadolu'nun tarihsel ve kültürel derinliklerine dayanan bir milli bilincin inşasına ışık tutmaktadır. Onun ideallerinin sadece geçmişin bir yorumu değil, geleceğe yönelik bir vizyon da olduğu görülmektedir. Durmadan Anadolu için çalışmayı şiar edinmiş ve bunu gerek denk geldiği insanlara gerek kendi evlatlarına tavsiye etmiştir. Oğlu için imzaladığı bir kitapta kullandığı ve Gurbet Dergisinin kendisine ithafla çıkarttığı sayının kapağında da yer verdiği “*Oğlum; küçük bir eyi hareket, büyük bir eyi niyetten üstündür, unutulmaz*” sözleri benimsediği hayat tarzını gözler önüne sermektedir (Tüfekçioğlu, 2006, 457).

Kaynakça

- Arık, Remzi Oğuz. “Bizim Milletçiliğimiz”. *Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası* 2/13 (1943), 29-32.
- Arık, Remzi Oğuz. “Bizim Milliyetçiliğimiz”. *Doğu* 9/53 (1947), 19-20.
- Arık, Remzi Oğuz. “Coğrafyadan Vatana”. *Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası* 1/2 (1942), 33-36.
- Arık, Remzi Oğuz. “Gurbet”. *Gurbet Aylık Fikir-Sanat Dergisi* 1 (1954), 3-4.
- Arık, Remzi Oğuz. “Milletçilik”. *Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası* 1/12 (1943), 382-384.
- Arık, Remzi Oğuz. “Milliyetçilik Hakkında”. *Türkedoğru* 4/31 (1948), 3-5,12.
- Arık, Remzi Oğuz. “Rejijyonalist Kimdir?” *Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası* 1/8 (1942), 253-256.
- Arık, Remzi Oğuz. “Türkiyenin Yükseltilmesi”. *Doğu* 7/39, 40 (1946), 6-8.
- Atabay, Mithat. “Anadoluçuluk”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik*. 515-532. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Bakırcıoğlu, Ziya. *Remzi Oğuz Arık'ın Fikir Dünyası*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2000.
- Bekata, Hıfzı Oğuz. “Bir İdeal Şehidi”. *Gurbet Aylık Fikir-Sanat Dergisi* 1 (1954), 8-9.
- Belen, Mine. *Remzi Oğuz Arık'ın Eserlerinin Söz Varlığı ve Kelime Grupları*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Bülbül, Özlem. *Remzi Oğuz Arık and Cultural Nationalism in Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Bülbül, Özlem. “Remzi Oğuz Arık ve Anadolu Milliyetçilik”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (2016), 73-94.

- Cansız, Songül. “Remzi Oğuz Arık’ın Fikir ve Hayat Coğrafyası”. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi* 3/5 (2020), 91-115.
- Çetinsaya, Gökhan. “İslamcılıktaki Milliyetçilik”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık*. 420-451. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Çıkın, Nazlı. *Remzi Oğuz Arık’a Göre Jeo-Felsefe Olarak Anadoluculuk - Coğrafyadan Vatana Adlı Eser Merkezli Bir İnceleme*. Çorum: Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Çınar, Metin. *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP’de Sağ Kanat*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Çongur, Halil Rıdvan. *Remzi Oğuz Arık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1984.
- Deren, Seçil. “Türk Siyasal Düşüncesinde Anadolu İmgesi”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik*. 533-540. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Genç, Kürşat. *Milliyetçilik Türü Olarak Anadoluculuğun Doğuşu*. Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Göktürk, Hüseyin Avni. “Bu Vatanı Herşeyile Seveceğiz”. *Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası* 1/6 (1942), 161-164.
- Gül, Ali. *Nurettin Topçu’da Anadoluculuk Düşüncesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Güngör, Özcan - Şahin, Bekir. “Social Ethics at Ziya Gökalp”. *Eastern and Western Ethicians: A Critical Comparison*. 249-273. Lyon: Livre De Lyon, 2022.
- Güngör, Öznur. “Nurettin Topçu ve İsyan Ahlakı Kavramsallaştırmasının Psiko-Sosyal Boyutları”. *Bir Sosyolog Bir Kavram ve Din - 1*. ed. Özcan Güngör. 123-147. Ankara: Oku Okut Yayınları, 2023.
- Kakışım, Can. “Tarihsel Kökenleri ve Oluşum Koşullarıyla Türk Milliyetçiliğinde Farklı Yollar: Resmî Milliyetçilik, Irkçı Türkçülük ve Türk-İslam Düşüncesi”. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2018), 219-231.
- Kaplan, Mehmed. “Yeni Türk Milliyetçiliği”. *Hareket Fikir-Ahlak-Sanat* 2/8 (1947), 2-4.
- Kara, Büşra. “Ziya Gökalp ve Türkçülük”. *Bir Sosyolog Bir Kavram ve Din*. ed. Özcan Güngör. 51-69. Ankara: Oku Okut Yayınları, 2023.
- Karamağaralı, Haluk. “Prof. Remzi Oğuz Arık’ın Eserleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1-2 (1954), 83-87.
- Korkmaz, Tuğrul. *Erken Cumhuriyet Döneminde Farklı Bir Milliyetçilik Anlayışı Olarak Anadoluculuk: Tipoloji Ve Kuramlar Bağlamında Bir Değerlendirme*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Sarmat, Gârrâ. “Ağrı Eteklerinde: Sınır Duygusu”. *Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası* 1/12 (1943), 361-363.
- Tüfekçioğlu, Hayati. “Remzi Oğuz Arık”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5 Muhafazakârlık*. 448-457. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Umur, Ömer. *Türk Siyasi Tarihinde “Büyük Birlik Partisi” (Siyasi Gelişimi-Fikri Kaynakları-Teskilatlanma Yapısı, 1993-2009)*. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ülken, Hilmi Ziya. “Remzi Oğuz Arık”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1-2 (1954), 81-82.
- Ünüvar, Salih. *Remzi Oğuz Arık Arkeoloji, Milliyetçilik ve Köy*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.
- Ünüvar, Salih. *Remzi Oğuz Arık’ta Bilim, Milliyetçilik ve Köy Tartışmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Zengin, Sabri. “Osmanlı’dan Türkiye’ye Geçiş Sürecinde Millet ve Milliyetçilik Anlayışı ile İlgili Gelişmeler”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 8 (2019), 33-79.